

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

11

*Egidijus Motieka.
Didysis Vilniaus seimas*

1996

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

LIETUVOS
MOKYKLAI

600

Mykolo Römerio 120-osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

11

Egidijus Motieka
Didysis Vilniaus seimas

VILNIUS

Saulabrolis

1996

UDK 947.45
Li-191

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Giedrius Subačius
Antanas Tyla

*Autorius dėkoja Atviros Lietuvos fondui,
Lietuvos istorijos institutui,
Lietuvos Respublikos Seimo Pirmininkui Vytautui Landsbergiui,
Švietimo ir mokslo ministerijai,
prisidėjusiems prie knygos išleidimo.*

© *Egidijus Motieka, 1996*
© *Lietuvos istorijos institutas, 1996*

ISSN 1392-0391
ISBN 9986-814-01-4

TURINYS

PRATARMĖ	7
ĮVADAS	8
I skyrius. LIETUVIŲ SUVAŽIAVIMO ORGANIZAVIMAS	
1. Lietuvos politinė situacija 1905 m. sausio–rugsėjo mėn.	46
2. Lietuvių suvažiavimo idėja ir iniciatyva	60
3. Memorandumas Rusijos vyriausybei	76
4. Lietuvių atstovai VI Rusijos žemietijų suvažiavime	94
5. Lietuvių visuomenės pasirengimas Suvažiavimui	107
II skyrius. SUVAŽIAVIMO DARBAS	
1. Suvažiavimo pradžia	118
2. I ir II posėdžiai: Lietuvos ir Rusijos politinės situacijos bei Lietuvos autonomijos klausimai	138
3. III ir IV posėdžiai: agrarinis ir Lietuvos mokyklų klausimai	158
4. Suvažiavimo nutarimai	174
5. Suvažiavimo dalyvių grupuočių priimti nutarimai	193
III skyrius. SUVAŽIAVIMO PASEKMĖS	
1. Lietuvių ir Lietuvos visuomenė po Suvažiavimo	209
2. Rusijos valdžios požiūris į Suvažiavimą. Represijos	240
BAIGIAMASIS ŽODIS: Didžiojo Vilniaus seimo reikšmė	260
PRIEDAI	274
Nr. 1 Atsišaukimas į lietuvių tautą	275
Nr. 2 Lietuvių Memorandumas Rusijos Ministrų Tarybos pirmininkui S. Vitei	277
Nr. 3 Odesos lietuvių nutarimai	284
Nr. 4 Lietuvių suvažiavimo Vilniuje programa	287

Nr. 5	LSDP parengta Lietuvių suvažiavimo Vilniuje programa	288
Nr. 6	J. Basanavičiaus kalba pradedant Lietuvių suvažiavimą Vilniuje	290
Nr. 7	Suvalkų gubernijos lietuvių nutarimai	293
Nr. 8	Lietuvos valstiečių sąjungos nutarimai	294
Nr. 9	Lietuvių suvažiavimo Vilniuje nutarimai	297
Nr. 10	Lietuvių suvažiavimo Vilniuje nutarimas dėl lietuvių kalbos Vilniaus vyskupijos bažnyčiose	299
Nr. 11	LSDP sušaukto darbininkų ir valstiečių susirinkimo nutarimai	300
Nr. 12	Krikščionių demokratų nutarimai	306
Nr. 13	Lietuvos mokytojų susivienijimo nutarimai	308
Nr. 14	Tautiškosios lietuvių demokratų partijos Steigiamojo susirinkimo protokolas	311
Nr. 15	Amerikos lietuvių suvažiavimo Filadelfijoje nutarimai	313
	TRUMPINIAI	317
	STRESZCZENIE	318
	SUMMARY	329
	RESUME	342
	ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	354
	VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ	361

įeiti D. Malinauskas, prijautę tautiniams demokratams J. Kaunas ir O. Pleirytė, taip pat K. Puida, J. Viskantas, P. Rimša, K. Stiklius, K. Ulianskis, E. Kasperskaitė, kun. V. Mironas, kun. P. Jokūbėnas, J. Baltrušaitis ir kiti, iš viso daugiau nei 50 asmenų.

M. Römerio teigimu, OK sudėtis „neatitiko laiko reikalavimų“, nes jame susitelkė „saikingi“ elementai politiniu požiūriu ir nacionalistiniai visuomeniniu /.../“⁹⁶. St. Kairys taip pat pažymi, kad OK buvo nemažai „atsitiktinių“ žmonių⁹⁷. Tačiau žinant neigiamą LSDP ir kiek švelnesnį LDP požiūrį į Lietuvių suvažiavimą jo organizavimo pradžioje, aišku, kad OK sudėtis kaip tik atspindėjo politinių jėgų požiūrį į Lietuvių seimo perspektyvos realumą. OK veikla iš esmės buvo tautinių demokratų puoselėtų „tautos vienybės“ idėjų išraiška. Jau vien šiuo požiūriu tai buvo politinė akcija. Taigi jau pirmosiomis OK veiklos dienomis buvo sudaryta lietuvių politinių grupuočių koalicija. Į ją įėjo LDP, LMS ir besiformuojanti LVS, partiniu požiūriu dar neįsiforminę tautiniai demokratai, taip pat nepartinė inteligentija. Vis dėlto visų lietuvių politinių jėgų suvienyti nepavyko: į koaliciją kol kas neįėjo LSDP, o konfesinė inteligentija savo nuostatas dar tik derino tarpusavyje ir su katalikų bažnyčios vyresnybe. Tiesa, atskiri jos atstovai priklausė tautiniams demokratams arba įsitraukė į Lietuvių suvažiavimo organizavimą neatstovaudami jokiai politinei grupei.

3. Memorandumas Rusijos vyriausybei

Memorandumo parengimas. LDP ir LVS pradėjus aktyvią propagandą Lietuvos kaime, tautiniai demokratai Suvažiavimo idėjai skleisti labai sumaniai panaudojo savo dienraštį „Vilniaus žinios“. Po „Atsišaukimo į lietuvių tautą“ paskelbimo laikraštyje vis dažniau buvo paliečiamas Lietuvos autonomijos klausimas⁹⁸.

Memorandumas grafui S. J. Vitei buvo svarstomas net trijų OK posėdžių metu. 1905.X.31(XI.13) posėdyje J. Basanavičius pasiūlė nusiųsti į Peterburgą deklaraciją pranešti „/.../ priderančiai vyresnybei pašaliniu keliu, kad įvedant Lenkijoje autonomiją, Suvalkų gubernijos lietuviškoji dalis būtų išskirta iš dabartinės Lenkijos ribų ir priskirta prie Lietuvos, duodant jai tokią pat autonomiją, kaip visai Lietuvai /.../“⁹⁹. Kaip matome, Suvalkų gubernijos klausimo sprendimas panaudojamas kaip pretekstas iškelti visos Lietuvos autonomijos reikalavimą. OK pritarus

J. Basanavičiaus sumanymui, išrenkamas penkių žmonių komitetas (P. Vileišis, J. Basanavičius, Vl. Pauliukonis, J. Baronas, O. Pleirytė), turėjęs parengti Memorandumą, pagrindžiantį istorines lietuvių tautos teises ir iš jų plaukiančius konkrečius kultūrinius ir politinius reikalavimus. Taip pat išrenkami delegatai, turėję pristatyti dokumentą į Peterburgą: Motiejus Matulaitis, Petras Vileišis, J. Basanavičius, St. Raila, o Peterburge prie jų turėjo prisijungti kun. J. Maciulevičius (J. Mačiulis-Maironis) arba prof. A. Jakštas-Dambrauskas¹⁰⁰. Gana įdomus abiejų dvasiškių įtraukimo į delegaciją faktas, leidžiantis daryti prielaidą apie esamus arba geidžiamus glaudžius OK ryšius su gerai žinojusia tuometinę konjunktūrą Peterburgo lietuvių dvasininkija. Juo labiau kad tuo metu vyko aktyvus paruošiamasis Lietuvių krikščionių demokratų partijos kūrimo darbas, o jame dalyvavo tiek Lietuvos, tiek Peterburgo lietuvių katalikų dvasininkija.

Išrinktas komitetas turėjo paruošti Memorandumą per 2 dienas. Į Peterburgą buvo numatyta išvykti lapkričio 3(16) d., „/.../ kad Peterpilėje būtų lapkričio 4 dieną“¹⁰¹. Taigi labai skubėta. Iki numatyto Lietuvių suvažiavimo buvo likę tik 3 savaitės. Iškelus aukščiausiu lygiu Lietuvos autonomijos klausimą, bet kokia Rusijos valdžios reakcija į Memorandumą būtų padiktavusi atitinkamą OK poziciją ir leidusi koreguoti ruošiamo Lietuvių suvažiavimo terminus ir programą. Nors šaltiniuose ir neminima, tačiau, matyt, ketinta gauti audienciją pas vieną iš aukštųjų pareigūnų, galbūt net pas ministrą pirmininką S. Vitę* (Memorandumas buvo parašytas jo vardu). Apie tai galima spręsti iš numatytos delegacijos sudėties. Petras Vileišis ir J. Basanavičius palaikė glaudžius ryšius su vietiniais caro pareigūnais, taip pat turėjo nemažai pažinčių ir Peterburge. Be to, nėra nereikšmingas ir vieno iš aukštesniųjų dvasininkų įtraukimas į delegacijos sudėtį. Jos respektabilumas

⁹⁶M. Römer, *Litwa*, s. 385.

⁹⁷St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 83.

⁹⁸*Vilniaus žinios*, 1905, nr. 257, 259 ir kt.

⁹⁹J. Basanavičius/, „Vilniaus seimo medžiaga“, op. cit., l. 15.

¹⁰⁰Ibidem.

¹⁰¹Ibidem.

*Kalbama apie tai, kad jis „bus paduotas Ministerių Pirmininkui gr. Vitei“, tačiau nenurodyta, ar tai bus atlikta tiesiogiai, ar per tarpininkus (žr. *Vilniaus Seimo medžiaga*, op. cit., l. 16).

lyg ir teigtų ne tik apie formalų Memorandumo įteikimą, bet ir apie detalų Lietuvos politinės autonomijos projekto išdėstymą.

Lapkričio 2(15) d. OK posėdyje nutariama „priimti sustatytą D-ro Basanavičiaus Memorandumo projektą“¹⁰². Dėl Memorandumo autorystės abejonių nekyla. Memorandumo juodraštyje randame įrašą J. Basanavičiaus ranka: „Mano diktuoja, Vl. Pauliukonio rašyta“¹⁰³. Tiesa, Jonas Vileišis Memorandumo autoriais laiko J. Basanavičių ir D. Malinauską¹⁰⁴, tačiau pats D. Malinauskas kalba tik apie tai, jog buvęs „įgaliotas pasirašyti“ šį dokumentą, apie bendraautorystę neužsimindamas¹⁰⁵. Tame pačiame posėdyje keičiama delegacijos sudėtis: į „negalinčio keliauti“ Petro Vileišio vietą išrenkamas artimas tautiniams demokratams J. Gediminas-Beržanskis-Klausutis, o vietoj Motiejaus Matulaičio, jei šis iki nustatyto laiko į Vilnių neatvyktų – jo brolis Vincas Matulaitis – Peterburgo labdaringosios lietuvių ir žemaičių draugijos pirmininkas.

Dėl visuotinio geležinkelininkų streiko išrinktai delegacijai neišvykus į Peterburgą, lapkričio 5(18) d. OK posėdžio dalyviams dar kartą buvo perskaitytas jau išspausdintas „Vilniaus žinių“ spaustuvėje Memorandumo tekstas¹⁰⁶. Tačiau šį kartą prasidėjo aštrios diskusijos. Pasisakė tautiniai demokratai Petras Vileišis, J. Basanavičius, P. Matulionis, J. Kriaučiūnas, G. Landsbergis-Žemkalnis, LVS atstovai L. Gira, J. Gabrys-Paršaitis*, LDP narys J. Jablonskis ir kiti. OK posėdžių protokoluose nekalbama apie nesutarimų motyvus, tačiau, matyt, LDP, o galbūt iš dalies ir LVS atstovams, buvo nepriimtini kai kurie Memorandumo postulatai, iš pirmo žvilgsnio galėję pasirodyti „susitaikėliškais“.

Vis dėlto, kaip teigiama protokole, Memorandumo tekstas buvo „priimtas absoliučia balsų dauguma“¹⁰⁷. Bet vėlgi, J. Basanavičiui pakvietus dalyvaujančius asmenis dokumentą pasirašyti, Petras Vileišis, Antanas Vileišis, V. Urbonavičius ir kai kurie kiti tai padaryti atsisakė. Sunku tiksliai nustatyti atsisakiusiųjų pasirašyti motyvus** (juk dauguma jų balsavo už Memorandumo patvirtinimą), tačiau, pvz., Petro Vileišio pozicija nesunkiai gali būti suprasta. Leidęs išspausdinti Memorandumą savo spaustuvėje, o vėliau išspausdinęs jį ir „Vilniaus žiniose“¹⁰⁸, jis, be abejo, žinojo politinę konjunktūrą ir, matyt, nenorėjo komplikuoti savo, kaip „Vilniaus žinių“ leidėjo (jei neįskaitysime „Lietuvos bitininko“, tai buvo vienintelis lietuvių laikraštis Lietuvoje), ir taip sudėtingos padėties. Memorandumą, be J. Basanavičiaus, sutiko pasirašyti dar trys tautiniai demokratai – D. Malinauskas, M. Davainis-Silvestraitis ir kun. J. Ambraziejus. Logiškai maštant, visas OK ir ne-

galėjo pasirašyti dokumento, nes jo publikavimo atveju būtų atskleista Komiteto sudėtis. Šia proga galima paminėti, jog dar pačioje OK veiklos pradžioje jo nariai pareiškė pageidavimą, kad po visais OK vardu išleistais dokumentais pasirašytų tik jo pirmininkas J. Basanavičius ir sekretorius J. Kriaučiūnas¹⁰⁹. Pavyzdžiui, „Atsišaukimas į lietuvių tautą“ buvo pasirašytas tik jų dviem.

Keturi tautiniai demokratai pasirašė dokumentą „kaip įvairių Lietuvos kraštų piliečių įgaliotiniai“¹¹⁰. Taigi bent formaliai jų negalima apkaltinti uzurpavus lietuvių tautos atstovavimo teises, nors tokių kaltinimų tuomet buvo¹¹¹. Taip pat kritikuota istorinių lietuvių tautos teisių argumentacija, ypač akcentuojant reikalavimą Rusijos carui nevengti Lietuvos didžiojo kunigaikščio titulo. Tačiau tai daugiau būdinga LSDP pozicijai. LDP nariai apsiribojo Memorandumo kritika apskritai¹¹², nekvėstionuodami atstovavimo teisių problemos. Juk Memorandumas buvo svarstytas OK posėdžių metu, dalyvaujant LDP, LVS, tautiniams demokratams, taip pat nepartinei inteligentijai. Kaip jau minėta, priimtas jis irgi buvo balsų dauguma.

Galutinai patvirtinus Memorandumą dėl tebesitęsiančio visuotinio geležinkelininkų streiko tame pačiame XI.5(18) posėdyje grafui Vitei ji nutariama nusiųsti paštu.

¹⁰²Ibidem, l. 16.

¹⁰³Ibidem.

¹⁰⁴J. Vileišis, „Iš kovos laikų“, op. cit.

¹⁰⁵D. Malinauskas, „Didžiojo Lietuvos Seimo 20 metų sukaktuvių reikalu“, op. cit.

¹⁰⁶J. Basanavičius/, „Vilniaus seimo medžiaga“, op. cit., l. 20.

*J. Gabrys-Paršaitis kartu buvo ir LDP bei LMS narys.

¹⁰⁷Ibidem.

**Pavyzdžiui, XI.5(18) d. protokole yra J. Jablonskio įrašas: „Mano nuomone, toje formoje, kurioje Memorandumas parašytas, siųsti nė vežti nereikėtų“ (žr. Vilniaus Seimo medžiaga, l. 20.)

¹⁰⁸/Vedamasis/ „Apie Lietuvos autonomiją.“ „Memorandum“, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.13 (26), nr. 267.

¹⁰⁹J. Basanavičius/, „Vilniaus seimo medžiaga“, op. cit., l. 14.

¹¹⁰Меморандум, поданный Литовской депутацией Его Сиятельству графу С. Ю. Витте, Председателю Совета Министров, LLTI RS, f. 22-1440, Vilniaus seimo medžiaga, l. 21–22.

¹¹¹b. p. /A. Janulaitis?/, „Nauji „tautos“ gelbėtojai“, op. cit.; B-ka M. /M. Biržiška/, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit.

¹¹²J. Vileišis, „Iš kovos laikų“, op. cit.; F. Bortkevičienė, „Povilas Višinskis“, op. cit.; J. Būtenas, *Povilas Višinskis*, op. cit., p. 106, kt. veik.

Lietuvos politinės autonomijos reikalavimas. 1905 m. rudenį prašymų ir peticijų banga jau buvo atslūgusi¹¹³. Memorandumo* autoriai, išdrįsę pasirinkti šią jau „atgyvenusią“ ir, pasak jų oponentų, netgi „gėdingą“ protesto priemonę, teigė, jog jų paruoštas dokumentas tiksliai apibendrina visas ankstesnes aukštesniesiems caro pareigūnams adresuotas lietuvių peticijas. Iš dalies galima sutikti su šiuo teiginiu, tik reikia pridurti, kad tautiniai demokratai kiek kuklojai vertino Memorandumo reikšmę. Pirmiausia tai buvo koncentruota lietuvių tautos kultūrinių ir politinių reikalavimų, paremtų istorine argumentacija, išraiška. Į akis krinta konstitucinė jo forma, logiškos, nuoseklios formuluotės. Nereikėtų užmiršti, kad daugiausia prie Memorandumo ruošimo prisidėjo J. Basanavičius, tautinių demokratų ideologas ir vienas svarbiausių Lietuvių suvažiavimo organizatorių, turėjęs nemažą dalyvavimo kultūrinėje ir politinėje veikloje patirtį.

Be abejonės, ši dokumentą tik sąlygiškai galima vadinti Lietuvos politinės autonomijos projektu. Tokių pretenzijų nekėlė ir dokumento autoriai. Jo apimtis ir forma nedaug skyrėsi nuo įprastinių peticijų ir prašymų. Turint galvoje, jog adresatas buvo aukštas caro pareigūnas, Memorandumas turėjo būti lakoniškas, suformuluotas tezių forma ir kartu informatyvus. Panašių į Memorandumą Lietuvos autonomijos projektų buvo ir anksčiau. Jais galima pavadinti LSDP ir LDP programinius dokumentus, lietuvių inteligentijos komunikatus 1905 metais. Todėl norėjęsi išskirti Memorandumo specifiką ir šiame kontekste.

Formaliai Memorandumą sudaro dvi dalys: 1) įvadinė, kurią galima pavadinti istoriniu etiudu, ir 2) lietuvių tautos reikalavimai. Tačiau įvadinę dalį taip pat galima skirti į dvi dalis, kurios savaip determinuoja toliau išdėstytus reikalavimus. Pirmojoje akcentuojama lietuvių tautos savastis, praeitis ir Lietuvos valstybingumo tradicijos, antrojoje – atbudusios tautos siekimas tęsti šias istorines tradicijas ir kartu būti naujosios istorijos subjektu.

Nesunku pastebėti, kad Memorandume vyrauja politiniai reikalavimai. Ankstesnėse peticijose daugiau buvo akcentuojamos kultūrinės problemos, o politinės arba būdavo formuluojamos nenuosekliai, arba apsiribojama bendromis demokratinėmis deklaracijomis. Kultūriniai klausimai Memorandume aptariami minimaliai, jiems skirti vos du paragrafai (7, 8), kuriuose reikalaujama Lietuvai vieningos demokratinės švietimo sistemos (su Vilniaus universitetu) ir pripažinti lietuvių kalbą „administracijos kalba“ lietuvių gyvenamose vietose. 1904

metais, carinei valdžiai pripažinus lietuvių tautos egzistavimą *de facto*, susidarė sąlygos legalizuoti lietuvių kultūrinį veikimą. 1904 m. II pusėje ir ypač prasidėjus 1905 m. revoliucijai, pamažu keitėsi lietuvių kultūrinės-organizacinės veiklos formos, tai leido sukoncentruoti šią veiklą Vilniuje ir Kaune. Esant tokiai padėčiai, t. y. caro administracijai iš esmės netrukdant kultūriniam pokyčiams Lietuvoje (tiesa, suvaržymai 1904–1907 m. buvo panaikinami palaipsniui, jie iš dalies išliko ir 1908–1914 m.), atsirado galimybė realizuoti kultūrinės autonomijos siekį. Tai buvo tik laiko klausimas. Tuo tarpu, kaip jau buvo minėta anksčiau, 1905 m. spalio–lapkričio mėn. dėl susiklosčiusios situacijos reikėjo ryžtingų politinių žingsnių. Matyt, todėl Memorandume ir nėra detalaus naujai besiklostančios lietuvių kultūrinės sistemos projekto, o kultūriniai reikalavimai paprasčiausiai buvo subordinuoti politiniams.

Memorandume galima išskirti du politinių deklaracijų lygius. Be abejo, pirmiausia į akis krinta bendri demokratiniai, tai yra visuotinai priimtų politinių teisių ir laisvių reikalavimai. Dokumente jiems skirti 5 paragrafai (2, 3, 4, 5, 6). Reikalaujama žodžio, spaudos, sąjungų, susirinkimų, sąžinės laisvės, asmens, buto neliečiamybės, luomų panaikinimo, lygybės prieš įstatymus ir kt. Visos šios politinės teisės ir laisvės buvo paskelbtos 1905 m. spalio 17(30) d. caro manifeste. Tiesa, jų realizavimas tiek visoje Rusijos imperijoje, tiek Lietuvoje buvo problemiškas. Šių klausimų sprendimas priklausė nuo tolesnio revoliucijos vystymosi, o iš dalies ir nuo vietinės caro administracijos konkrečių veiksmų. Tačiau Memorandume minėti bendri demokratiniai reikalavimai neatsiejami nuo Lietuvos politinės autonomijos siekio. Ši Lietuvos autonomijos problema, nors įvardyta tik 3 paragrafuose (2, 4, 9), yra esminis Memorandumo klausimas. Tiesiogiai arba netiesiogiai nuo jo priklauso visi kiti dokumente aptariami dalykai.

Lietuvos „plačios autonomijos“ reikalavimai pirmiausia grindžiami tautos apsisprendimo teise. Apie tai kalbama 2 paragrafe, kur teigiama, kad lietuvių siekimas „žmogui įgimtos laisvės“ ir siekimas „autonomijos su įsteigiamuoju seimu“ Vilniuje – neatskiriami dalykai. Tačiau šiuo požiūriu Memorandumas niekuo ypatingu neišsiskyrė iš kitų Lietuvos autonomijos projektų, kuriuos 1904, o ypač 1905 metais kėlė lietuvių politinės partijos ir organizacijos. Juose Lietuvos politinės autonomijos siekis taip pat buvo grindžiamas sunkia ekonomine ir kultūrine krašto

¹¹³ A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 71.

*Žr. priedą Nr. 2; nenorint kartotis, nuorodos į Memorandumą nebus pateikiamos.

padėti, išaugusia politine sąmone, lietuvių inteligentijos ir liaudies subrendimu savarankiškai tvarkytis ir t. t. Tačiau Memorandume, be tautos apsisprendimo teisės, aptinkame pakankamai kvalifikuotą Lietuvos valstybingumo tradicijų istorinę analizę. Po 1863–1864 m. tai buvo pirmas programinis dokumentas, kur Lietuvos autonomijos siekis motyvuojamas istorinėmis tradicijomis. 1905 metų revoliucijos sąlygomis, vos ne kasdien besikeičiant politinei situacijai, tokie argumentai netgi daugeliui lietuvių visuomenės veikėjų buvo nesuprantami. Galbūt todėl Memorandumas, lyginant jį su Didžiojo Vilniaus seimo nutarimais, ir nublanko tautos sąmonėje, nors šie abu dokumentai labai svariai vienas kitą papildo. Kartu įdomu pažymėti, kad asmenys, sugebėję išvelgti tikrąją Memorandumo prasmę ir reikšmę, išskyrus L. Girą, buvo bajoriškos kilmės (M. Römeris, M. Biržiška, D. Malinauskas).

Lietuvos politinės autonomijos, kaip tam tikros Lietuvos valstybingumo formos, siekio pagrindimas tiek erdvės bei laiko požiūriu, tiek savo vidine logika yra trejopas: įvadinėje Memorandumo dalyje senosios Lietuvos valstybės – LDK – tradicija siejama su tuometiniu (t.y. XIX a. pab.–XX a. pr.) lietuvių tautos atgimimu. Toliau išdėstyti lietuvių reikalavimai implikuoja du pirmuosius semantinius laukus, leidžiančius pagrįsti šį Lietuvos autonomijos projektą, kita vertus, aktualizuoja tą patį Lietuvos autonomijos siekį, prisitaikant prie tuometinių politinių aplinkybių. Be abejonės, ši istorinė motyvacija, išdėstyta įvadinėje Memorandumo dalyje, būtų buvusi analogiška ir kitai, aukštesnei Lietuvos valstybingumo formai pagrįsti, neišskiriant ir nepriklausomos valstybės idėjos.

Įvadinė Memorandumo dalis pradedama nuo įrodinėjimų (su aliuzija į mokslinius tyrinėjimus), jog lietuviai dabar jų apgyventose žemėse esą autochtonai. Akcentuojama lietuvių kilmė, jų apgyventa teritorija, jos vardas – Lietuva ir „iki šiol išlaikyta ariškoji lietuvių kalba seniausioje formoje“. Toliau nurodama, kad „patys lietuviai išdirbo tos šalies kultūrą“. Kaip matyti, lietuvių tautos savitumas iš pradžių logiškai grindžiamas etnolingvistiniu ir apskritai etnokultūriniu pradais. Šie esminiai lietuvių tautos indentifikavimosi bruožai vėliau papildomi apžvelgiant politinės organizacijos – valstybės – kūrimąsi ir tautos suklestėjimą jai susikūrus. Atkreiptinas dėmesys, kad Lietuvos valstybės (LDK) laikotarpis skaidomas į dvi dalis: ikikrikščionišką ir krikščionišką. Pagrindinis ikikrikščioniško laikotarpio akcentas – visiškas tautos suverenumas, jos savasties apraiška aukščiausia forma. Vėliau,

teigiama Memorandume, priėmus krikščionybę, unijiniai ryšiai su Lenkija „nužudė tautiškąją lietuvių dvasią“. Ši citata leidžia teigti, jog Memorandume pripažįstama lingvistinė ir apskritai kultūrinė polonizacija, tačiau neigiama politinė. Tai patvirtina ir teiginys, kad „iki pat pirmojo lietuviškai-lenkiškos Respublikos išdraskymo (1772 m.) /.../ Lietuva visiškai savivaldė buvo“*, kuris iš esmės reiškia tvirtinimą, jog iki pat XVIII a. pab. buvo išlaikytas LDK etnopolitinis atskirumas bendroje su lenkais Abiejų Tautų Respublikoje. Turint galvoje 1905 m. iškilusį labai aktualų Lenkijos autonomijos klausimą ir daugybę projektų, siekiančių prijungti prie šios autonomijos ir Lietuvą su Baltarusija, visiškai suprantamas Memorandumo autorių noras pabrėžti juridinę ir netgi faktinę LDK ir Lenkijos lygybę žlungant bendrai valstybei XVIII a. pabaigoje.

Kaip jau buvo minėta, Memorandumo įvadinėje dalyje taip pat akcentuojamas atgimusios tautos siekimas tęsti senąsias Lietuvos valstybingumo tradicijas. Ta proga pateikiama trumpa Rusijos, uzurpavusios suverenias Lietuvos (LDK) teises, socialinės, ekonominės ir kultūrinės politikos analizė XVIII a. pab.–XX a. pr. Kartu čia aptinkame besiformuojančius naujus Lietuvos valstybės piliečio sampratos parametrus. Lietuvių tautos atgimimas tiesiogiai grindžiamas „lietuvių tautos ir jų kalbos persekiojimu“ ir „europietiško progreso įtaka“. Neabejotinai kalbama apie „žemesniojo“, t. y. valstiečių luomo atgimimą (todėl šiuo atveju tikslesnė būtų „pabudimo“ sąvoka). Akcentavimas, kad „tautinė sąmonė paplito po visą Lietuvą“ ir „lietuviai dabar didžiuojasi savo kalba, būdu ir papročiais“, iš esmės rodo šio luomo identifikavimosi naują, aukštesnį lygį. Šis tautinės sąmonės lygis jau leidžia kalbėti apie Memorandume projektuotą naujo tipo pilietinę visuomenę, t. y. apie siekimą įtvirtinti pilietybės instituciją visiems lietuvių tautos sluoksniams ir luomams. Tačiau kartu teigiama, jog atgimusi tauta „brangina istorines tradicijas“, t. y. tradicijas tų laikų, kai pilietybės institucija buvo taikoma nedidelei visuomenės daliai – Lietuvos (LDK) bajorų luomui. Be abejonės, šiuo atveju istorinių tradicijų puoselėjimo priskyrimas visai lietuvių tautai yra sąlyginis. Šias priedermes netgi mūsų aptariamam laikotarpiu galėjo atlikti tik Lietuvos bajorija, kuriai, nors ir paliestai kultūrinės (kartu ir lingvistinės) polonizacijos, tautišku-

*Memorandume teigiama, kad esminis Lietuvos valstybingumo apribojimas įvyko I Respublikos padalijimo metu, visiškai neakcentuojant II ir III padalijimų. Mūsų nagrinėjamu požiūriu tai neturi jokios reikšmės.

mas ir pilietiškumas reiškė vieną ir tą patį, ir iš valstiečių kilusi lietuvių nacionalinė inteligentija, kuri, kaip matyti ir iš mūsų nagrinėjamo Memorandumo, taip pat jau suvokė, kad „.../ pilietiškumas ir istoriškumas /.../ yra paralelūs, persipynę, susilieję reiškiniai“ ir kad „.../ per istorijos suvokimą /.../ tauta darosi tikrai sąmoninga“¹¹⁴. Memorandume kaip tik ir glūdi mintis, kad jau subrendo prielaidos naujai besiformuojančiai etnosocialinei bendrijai – lietuvių tautai – suvokti save kaip pilietinės ir politinės istorijos subjektą. Todėl jo įvadinėje dalyje šalia politinės ir kultūrinės rezistencijos XIX amžiuje kur kas daugiau dėmesio skirta Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tradicijų atgaivinimo istorinėje tautos sąmonėje klausimui.

Toliau išdėstytuose lietuvių reikalavimuose pilietybės samprata paliečiama 2, 3, 4, 5, 6, 8 paragrafuose. Ji nagrinėjama dviem požiūriais: pirma, apie tai jau buvo užsiminta, pilietybės institucija taikoma visiems visuomenės luomams ir sluoksniams ir antra – visoms Lietuvoje gyvenančioms tautoms. Ypač pabrėžiamos visų Lietuvoje gyvenančių tautų lygios teisės (2, 3, 4, 6, 8 paragrafai). Šis primygtinis akcentavimas gali būti suprantamas kaip neatskiriama bendrų demokratinių reikalavimų dalis. Kita vertus, nereikėtų užmiršti, jog kuriamas Lietuvos politinės autonomijos, kaip tam tikros Lietuvos valstybingumo formos, projektas. Todėl visai natūralu, kad ši projekcija implikuoja ir pilietybės sampratą, apimančią visus Lietuvos gyventojus (apie Lietuvos politinės autonomijos ribas žr. šios knygos 84–85 p.). Bene tiksliausiai šis siekimas išreikštas 4 paragrafe, kur dėmesį patraukia ir reikalavimas, kad „lietuviai“ ir „kitos Lietuvos tautos“ galėtų „dalyvauti per savo atstovus lietuvių seime Vilniaus mieste ir visuotiniame valstijos parlamente“. Kaip matyti, Lietuvos piliečio samprata vienodai taikoma tiek „lietuviams“, tiek „kitoms Lietuvos tautoms“. Modeliuojama pilietinė visuomenė, kurios esmę galima išreikšti formule – lietuvis = Lietuvos valstybės pilietis. Kitaip tariant, atsisakoma etnokultūrinės asimiliacijos, tačiau propaguojama etnopolitinė integracija.

Tautos sampratos rėmai pradeda plėstis dar XVIII a. pab.–XIX a. pr., kai Lietuvos visuomenėje brendo supratimas, kad valstiečiai yra tautos dalis ir kad asmens laisvė – tai pilietinė laisvė, suteikianti valstiečių luomui teisę į Tėvynę¹¹⁵. Šie procesai, nors ir sustiprėdavo 1794 m., 1830–1831 m. ir 1863–1864 m. sukilimų metu, tačiau iki XX a. pr. vyko gana lėtai. Turint galvoje sudėtingą XX a. pradžios sociokultūrinę situaciją Lietuvoje, Memorandumas unikalus tuo, jog tai

pirmasis lietuvių inteligentijos programinis bandymas kvestionuoti pilietinės visuomenės sampratos istorines šaknis.

Atskiro aptarimo vertas ir klausimas dėl Lietuvos politinės autonomijos ribų. Ši problema galėtų būti nagrinėjama labai plačiai, tačiau čia pasitenkinsime tik jos iškėlimu. Visų pirma tai liečia Lietuvos ir Lenkijos politinio bendrumo idėją, tai determinuoja daugybę kitų problemų, susijusių su Lietuvoje ir Baltarusijoje gyvenusių tautų ir socialinių sluoksnių etnopolitine ir etnokultūrine orientacija. Gerokai supaprastindami, tai galėtume pavadinti lietuvių, lenkų ir baltarusių etninio pasienio klausimu.

Projektuojamos Lietuvos autonomijos ribos, kaip matyti iš 1 paragrafo, apima tuometines Vilniaus, Kauno, Gardino ir Suvalkų gubernijas, taip pat nedidelę dalį Kuršo gubernijos, pabrėžiant, kad šios teritorijos „nuo istoriškųjų laikų“ laikomos lietuviškomis iš „etnographiškojo“ atžvilgio. Taigi „etnografinės Lietuvos“ samprata taip pat pakeliama į istorinių tradicijų lygį. Memorandumo autoriai aiškiai skiria „etnografinės“ ir „etninės“ Lietuvos sampratas. „Etninė Lietuva“ – tai lietuvių, kaip etnolingvistinės bendrijos, apgyvendinta teritorija. Kartu su lietuvių, lenkų ir baltarusių etniniu pasieniu (šiuo atveju tai „nelietuviška“ Vilniaus gubernijos dalis ir visa Gardino gubernija) ši „etninė Lietuva“ sudaro „etnografinę Lietuvą“. Apie tai galima spręsti iš to, kad:

1) Įrodinėjant etninio pasienio priklausomumą Lietuvos autonomijai, vėl remiamasi istorine tradicija, t. y. teigiama, kad lietuviai šiose žemėse buvę autochtonai, o dabar (t. y. XX a. pr.) ten gyvenantys kitų tautybių žmonės – vėlesnių laikų ateiviai (neužmirškime, kad jiems pripažįstamos visos pilietinės-politinės teisės).

2) Kalbant apie tai, kad „gudai yra suslavėję lietuviai“, be abejonės turima galvoje jų apgyventos Vilniaus ir Gardino gubernijos. Taip pat aišku, kad kalbama apie nutautėjimą tiksliai etnolingvistiniu požiūriu, kartu pripažįstant, kad šis kriterijus tautinei identifikacijai nėra lemiamas. Kaip galima spręsti iš 1 paragrafo, tokiu kriterijumi laikomos šių „suslavėjusių lietuvių“ istorinės šaknys ir etnokultūriniai pradai (kalbinis identifikavimas tėra vienas iš jų). Šiuo atveju nurodomi tiksliai du etnokultūrinio identifikavimo faktoriai: „kaimai su lietuviškais vardais ir lietuviška architektūra“.

¹¹⁴E. Aleksandravičius, „Tautos samprata ir pilietinės savimonės raida Lietuvoje. XVIII a. pabaiga–XIX a. pradžia“, *Kultūros barai*, 1989, nr. 10, p. 75.

¹¹⁵Ibidem, p. 63.

Analogišką išvadą galėtume padaryti ir analizuodami 8 paragrafą. Reikalavimas, kad lietuvių kalba būtų pripažinta administracijos kalba tose vietose, kur lietuvių yra dauguma, tik patvirtina prielaidą, kad pilietybės institucija neignoruoja etnolingvistinių skirtumų ir kad vadinamajame etniniame pasienyje Lietuvos autonomijos suteikimo ar iškovojimo atveju būtų toleruojama daugiakalbystė net ir valstybės lygiu.

Tokių Lietuvos autonomijos ribų nustatymą griežtai kritikavo M. Römeris, teigdamas, kad čia pasireiškė „nacionalistams būdingas imperialistinis pradas“¹¹⁶. Tačiau M. Römerio išgirtuose Didžiojo Vilniaus seimo nutarimuose pastebėsime iš esmės analogiškus reikalavimus, tiktai diplomatiškiau suformuluotus: konkrečiai neapibrėžus etnografinės Lietuvos ribų, etniniams pakraščiams siūloma jų valstybinės priklausomybės klausimą spręsti plebiscitu¹¹⁷.

Be jau minėtų Lietuvos autonomijos ribų problemų, ne visai aiškus yra ir Suvalkų gubernijos klausimas. Memorandume visa Suvalkų gubernija projektuojamai Lietuvos autonomijai (9 paragrafas) galėjo būti priskirta per neapsižiūrėjimą, nes, kaip prisimename, 1905.X.31(XI.13) OK posėdyje, kai buvo pirmą kartą iškeltas Memorandumo klausimas, kalbėta tik apie lietuviškas Suvalkų gubernijos žemes¹¹⁸ (jos sudarė apie 5/6 visos Suvalkų gubernijos).

Reikalavimas Suvalkų guberniją prijungti prie Lietuvos bene ryškiausiai iliustruoja ir Lietuvos etnopolitinį atskirumą nuo Lenkijos. Pažymėtina, kad tai argumentuojama ne tik etnine Suvalkijos gyventojų priklausomybe (ji „apgyventa lietuvių“), bet ir istorine tradicija, teigiant, kad šios žemės priklausė Lietuvai iki pirmojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo.

Apie tai, kad Memorandume išdėstytas Lietuvos autonomijos projektas reiškė Lietuvos (LDK) istorinių ir valstybingumo tradicijų perimamumą, taip pat liudija jo autorių kvietimas Rusijos monarchui neignoruoti Lietuvos didžiojo kunigaikščio titulo (10 paragrafas.) Tuo metu caro manifestuose, įsakuose ir kt. dažniausiai vartota sutrumpinta kreipimosi forma: „Mes, Nikolajus Antrasis, Visos Rusijos caras ir patvaldys, Lenkų karalius, Didysis Suomijos kunigaikštis ir kitų, ir kitų, ir kitų“. Pilnoje kreipimosi formoje buvo išvardijamos kone visos Rusijos imperijoje atsidūrusios šalys ir žemės, kurių suverenu skelbėsi caras (taip pat ir Lietuvos didžiojo kunigaikščiu ir atskirai – Žemaitijos kunigaikščiu). Tačiau ši forma buvo vartojama labai retai. Lenkijos ir Suomijos išskyrimas šiuo atveju reiškė ir kitoki, aukštesnį jų teisinį

statusą Rusijos imperijoje. Tiek Suomijos, tiek Lenkijos valstybingumo klausimai faktiškai buvo ne tik Rusijos, bet ir tarptautinės teisės problemos. Todėl visai suprantama, kad Memorandumo autoriai tokiu būdu siekė Lietuvos statusą prilyginti Suomijos ir Lenkijos statusui. Šiuo atveju reikėtų prisiminti dažnai užmirštamą tiesą: visi trys Abiejų Tautų Respublikos padalijimai, įvykdyti XVIII a. pabaigoje, buvo ne Lenkijos, bet Lenkijos ir Lietuvos (LDK) padalijimai. Tai yra visa tai reiškė, kad XX a. pradžioje svarstant Lenkijos valstybingumo problemas, neišvengiamai turėjo būti svarstomas ir buvusios LDK (ar jos žemių?) klausimas. Taip pat reikia turėti galvoje, kad Rusijos monarchas savo vardu pasirašinėjo tarptautines sutartis.

Kita vertus, jau pati Lietuvos didžiojo kunigaikščio institucija, netgi tuo atveju, jeigu ją savinasi Rusijos monarchas, įkūnija tam tikrą, nors ir nominalų, simbolinį suverenumą lygi.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinės tradicijos jėga paremtas ir projektuotos Lietuvos autonomijos sostinės klausimas. Tuo metu lietuvių visuomenės veikėjams nekilo jokių problemų dėl lietuvių politinio ir kultūrinio judėjimo centro – juo buvo Vilnius. Klausimas – Vilnius ar Kaunas – iškilo tik XX a. I dešimtmečio pabaigoje ir buvo dirbtinai skatinamas dalies Kauno lietuvių inteligentijos. Tačiau visose lietuvių politinių partijų programose, taip pat kituose dokumentuose, Lietuvos sostine buvo nurodomas Vilnius. Šis Vilniaus pripažinimas buvo bene vienintelis istorinis argumentas, kuris lietuvių politiniams veikėjams atrodė natūralus ir savaime suprantamas dalykas. Vilniaus problema, o gal tiksliau jos nebuvimas, turbūt ryškiausiai iliustruoja, kad visa tai buvo suvokiama kaip imanentinis procesas, tai yra kaip Lietuvos valstybingumo šaknis simbolizuojantis reliktas. Tačiau, kaip jau minėta, ne visada šis suvokimas buvo sąmoningas. O Memorandumo autoriai, kaip matyti iš dokumento analizės, šią problemą reflektavo savimonės lygiu. Ji priklauso bendrai dokumente išdėstyta koncepcijai.

Memorandume kalbama, kad „lietuviai reikalauja savo tėvynei plačios autonomijos su **įsteigiamuoju seimu senovės Lietuvos sostapylyje** (išskirta – E. M.) Vilniuje“ (2 paragrafas). Turint galvoje visą

¹¹⁶M. Römer, *Litwa*, s. 431.

¹¹⁷„Pirmojo Lietuvių Tautos Atstovų susivažiavimo nutarimai“, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.24(XII.7), nr. 276.

¹¹⁸/J. Basanavičius/, „Vilniaus seimo medžiaga“, op. cit., l. 15.

Memorandumo kontekstą, būtent, kad tai buvo Lietuvos valstybingumo atkūrimo projektas, tokia formuluotė nedviprasmiškai sugestionuoja Vilniaus, kaip amžinos sostinės, įvaizdį, kuris kartu simbolizuoja ir valstybės tęstinumą. Šiuo atveju konstruojama schema: praeitis–dabartis–ateitis. Pateikta „įsteigiamojo seimo senovės Lietuvos sostapylėje Vilniuje“ samprata savyje implikuoja ikikrikščioniškosios ir krikščioniškosios Lietuvos valstybės (LDK) sostinę, tuometinį (XX a. pradžios) lietuvių tautinio judėjimo centrą, planuojamos Lietuvos autonomijos sostinę ir, turint galvoje, kad Lietuvos autonomijos siekis tada buvo suprantamas kaip laikinas, tarpinis tikslas kuriant nepriklausomą Lietuvos valstybę – taip pat ir šios būsimos valstybės sostinę.

Be abejonės, detaliau panagrinėję, galėtume atrasti ir daugiau motyvų, pagrindžiančių istorines lietuvių tautos teises, tačiau manytume, kad ir čia išdėstytų argumentų pakanka, kad galėtume teigti, jog savarankiško lietuvių tautinio judėjimo veikėjai, keldami Lietuvos valstybingumo atstatymo reikalavimus, suprato istorinės motyvacijos reikšmę. Tik jos dėka ir galima kalbėti apie visapusiškai pagrįstą politinės autonomijos projektą. Dabar belieka išsiaiškinti, kokio atgarsio susilaukė Memorandumo pasirodymas ir kaip jis keitė įvairių politinių jėgų orientaciją.

Memorandumo keliai ir klystkeliai. Memorandumo ruošimas nuo Lietuvos gyventojų nebuvo slepiamas. Dar lapkričio 3(16) d. „Vilniaus žiniose“ buvo išspausdintas pranešimas apie tai, kad ruošiami lietuvių reikalavimai grafui Vitei, iš kurių svarbiausias – Lietuvos autonomijos reikalavimas. Taip pat pažymėta, jog šie reikalavimai „paremti ant visuotinio turinio peticijų ir pranešamųjų laišku, įdėtų vyriausybei per šiuos metus iš įvairių Lietuvos vietų“¹¹⁹. Lapkričio 8(21) d. pranešta, kad Memorandumas jau išsiųstas, dar kartą akcentuojant Lietuvos autonomijos siekį. Taip pat išvardytos dokumentą pasirašiusiųjų pavardės¹²⁰. Kaip jau žinome, Memorandumas buvo išsiųstas lapkričio 5(18) d., o lapkričio 9(22) d. jis jau įregistruojamas Ministrų Tarybos kanceliarijoje¹²¹. Tolesnė caro valdžios reakcija iš pirmo žvilgsnio atrodo stulbinanti: jau kitą – lapkričio 10(23) dieną dokumentas išspausdinamas „Pravitelstvennyj vestnik“¹²². Pažymėtume, kad iš visos Rusijos paskutinėmis dienomis gautų telegramų prioritetas suteiktas būtent šiam lietuvių Memorandumui. Taip pat į akis krinta, jog „Pravitelstvennyj vestnik“ iš dešimties reikalavimų punktų išspausdino tik tai penkis (1, 2, 3, 4, 9 paragrafai), visai neužsimindamas apie įvadinę Memorandumo dalį, kurioje išdėstytas Lietuvos valstybingumo tradicijų

pagrindimas, nuo tų reikalavimų neatsiejamas. Laikraštyje išspausdinti tie dokumento straipsniai, kurie deklaravo etnopolitinį Lietuvos atsiribojimą nuo Lenkijos. Ypač svarbus carinei administracijai buvo de-
vinto paragrafo, kur keliamas Suvalkų gubernijos priklausomybės Lietu-
vos autonomijai klausimas, publikavimas. Suvalkų gubernijos problema
1905 m. ne kartą buvo nagrinėjama lietuvių, lenkų ir rusų spaudoje ir
buvo karštų lietuvių ir lenkų ginčų objektas. Carinei vyriausybei ji buvo
juo labiau paranki, nes Memorandume neatsargiai kalbėta apie lietuvių
pretenzijas į visą Suvalkų guberniją, nors jos dalis (tiesa, nedidelė) buvo
neabejotinai lenkiška.

Antra vertus, neišspausdintas 10 paragrafas, kur reikalaujama iš caro
nevengti Lietuvos didžiojo kunigaikščio titulo. Tai galėjo reikšti, pirma,
kad pats LDK buvimo fakto prisiminimas galėjo pasitarnauti palan-
kiam Lenkijos Karalystės ir LDK unijinių tradicijų interpretavimui iš
lenkų pusės ir, antra, daryti tiesioginę įtaką lietuvių visuomenei (kartu
ir lenkiškai kalbančiai Lietuvos ir Baltarusijos bajorijai), primenant jai
apie buvusį Lietuvos valstybingumą. Kaip tik to ir vengta.

Tuo metu, 1905 m. lapkričio mėn. pradžioje, prasidėjo Lenkijos au-
tonomijos klausimo „gesinimas“. Todėl Lietuvos politinės autonomijos
projektai, kartu lietuvių-lenkų nesantaikos kurstymas, turėjo pasitar-
nauti Rusijos valdantiems sluoksniams sprendžiant šį klausimą. Kaip
tik dėl to po Memorandumo išspausdinimo laikraštyje „Pravitelstvennyj
vestnik“ jį paskelbė kone visi Peterburgo rusų ir lenkų dienraščiai¹²³.
Pateko jis ir į pasaulio spaudos puslapius¹²⁴. Šiuo atveju savarankiškų
lietuvių tautos politinių tikslų iškėlimas turėjo pademonstruoti Lenkijos
klausimo sudėtingumą. Lenkijos valstybingumo problema nuo pat
XVIII a. pab. buvo tarptautinio lygio, todėl visą šį laikotarpį ji buvo
daugiau ar mažiau svarstoma tiek Peterburge, tiek įvairiuose tarptauti-
niuose forumuose.

¹¹⁹/?/, „Atbalsiai Vilniuje“, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.3(16), nr. 258.

¹²⁰Ibidem, 1905.XI.8(21), nr. 262.

¹²¹Центральный Государственный Исторический архив России. г. Петербург, ф. 1276, оп. 1, д. 109. Письма 9 ноября 1905 года.

¹²²Правительственный вестник, 10/23/ ноября 1905 г., nr. 243.

¹²³Петербургские ведомости, 11/24/ ноября 1905 г., nr. 258; *Новое время*, 11/24/ ноября 1905 г., nr. 10653; *Русское слово*, 11/24/ ноября 1905 г., nr. 283; ir kt.

¹²⁴b. p. /A. Janulaitis?/, „Nauji „tautos“ gelbėtojai“, op. cit.

Be abejonės, Rusijos valdantieji sluoksniai sumaniai pasinaudojo lietuvių Memorandumu. 1905 metais stichiškas Rusijos revoliucijos vystymasis, t.y. kiekybinė jo stadija, peraugo į kokybinę – po spalio 17 d. caro manifesto atsirado galimybė sparčiau vystyti naujoms politinėms struktūroms. Pradėjo kurtis daugybė politinių partijų. Kadangi jos buvo nepakankamai stiprios tiek organizaciniu, tiek idėjiniu požiūriu, tai caro vyriausybė gana nesunkiai prognozavo jų tolesnio vystymosi perspektyvas ir kartu koregavo jų veiklą. Neabejotina, kad analogiškus klausimus Rusijos valdantieji sluoksniai sprendė ir Lenkijoje, ir Lietuvoje, kur tą patį 1905 m. rudenį pradėjo kristalizuotis naujos politinės grupuotės. Tiesa, analogiją su visos Rusijos politiniu judėjimu galima rasti tik ta prasme, kad ir čia siekta išlaikyti galimybes valdyti visuomeninių jėgų svertus. Sparčiai politizuojantis nacionaliniam judėjimui, Rusijos valdantiems sluoksniams iškilo uždavinys kiek įmanoma sumažinti bet kokius lenkų ir lietuvių politinių grupuočių kontaktus. Šiuo požiūriu ypač svarbu buvo nuo lietuvių tautinio judėjimo atiboti baltarusius, „Lietuvos lenkus“ ir „lenkiškai kalbančius lietuvius“, t. y. Lietuvos (tiksliau, Lietuvos ir Baltarusijos) bajoriją. Šis sluoksnis, daugiau ar mažiau paliestas etnolingvistinės ir apskritai etnokultūrinės polonizacijos, tuo metu taip pat kūrė įvairius Lietuvos valstybingumo atkūrimo planus. Tiesa, Lietuvos statusas šiuose planuose priklausomai nuo politinės orientacijos buvo nevienodas, jis įvairavo nuo Lietuvos ir Baltarusijos savivaldos Lenkijos autonomijos sudėtyje iki Lietuvos ir Baltarusijos autonomijos, tiesiogiai subordinuotos Peterburgui, turint galvoje visiškai savarankiškos LDK perspektyvą. Todėl šiuo atveju carinės politikos vykdytojams svarbiau buvo skatinti savarankiško lietuvių tautinio judėjimo politizavimą (be abejo, pasiliekančią galimybę jį kontroliuoti), kuris turėjo eliminuoti bet kokias lenkų ir lietuvių nacionalinių judėjimų integravimosi galimybes neutralizuojant Lietuvos bajoriją kaip potencialų šios integracijos veiksnį.

„Vilniaus žinios“ Memorandumą paskelbė tikrai 1905.XI.13(26)¹²⁵, t.y. po to, kai jis buvo išspausdintas daugelyje Peterburgo ir Maskvos laikraščių. Kuo būtų galima paaiškinti šį delsimą? L. Giros teigimu, Memorandumo publikavimą stengtasi nukelti kuo arčiau Lietuvių suvažiavimo dienos, kad nebūtų užmiršti jame išdėstyti lietuvių tautos reikalavimai¹²⁶. Be abejo, tai galėjo būti viena iš priežasčių, juo labiau kad palyginti neseniai buvo pasirodęs ir „Atsišaukimas į lietuvių tautą“ (XI.11 n. st.), kuris atkamps Lietuvos kaimo vietas pasiekė daug

vėliau negu Vilniaus ir Kauno skaitytojus. Kita vertus, matyt, laukta caro valdžios reakcijos į Memorandumą. Juk Rusijos laikraščiai jį publikavo 1905.XI.10–12(23–25), o „Vilniaus žinios“, kaip minėta, tuojau po to – 1905.XI.13(26), likus vos 8 dienoms iki Lietuvių suvažiavimo. Be to, „Vilniaus žiniuose“ buvo išspausdintas visas Memorandumo tekstas. Aišku, Rusijos valdantiesiems sluoksniams ši Memorandumo istorija tebuvo nelabai reikšmingas epizodas toje sudėtingoje 1905 m. rudens politinėje situacijoje. Tačiau šis epizodas puikiai iliustruoja, kaip sumaniai buvo pasinaudota „lietuviška situacija“ realizuojant carinę nacionalinę politiką, kurios pagrindinis principas buvo „skaldyk ir valdyk“. Lietuvių suvažiavimo rengėjams, priešingai, tokia iš dalies palanki caro valdžios reakcija į Memorandumą turėjo didžiulę reikšmę. Memorandumas, be Lietuvos valstybingumą pagrindžiančių momentų, kartu sprendė ir konkrečius, su Lietuvių suvažiavimu Vilniuje susijusius klausimus. Pirmiausia patys Suvažiavimo organizatoriai pripažįsta, kad jis buvo išsiųstas tuo metu, kai dar abejota Suvažiavimo sėkme¹²⁷. Memorandumo paskelbimas centriniuose laikraščiuose iš esmės reiškė išoriškai neutralią Rusijos vyriausybės poziciją. Vietinės caro administracijos leidimas surengti Suvažiavimą faktiškai tapo nebereikalingas. Suaktyvėjus politiniam gyvenimui tiek Rusijoje, tiek Lietuvoje ir pakilus naujai streikų ir demonstracijų bangai, 1905 m. lapkričio–gruodžio mėn. išryškėjo ir Rusijos valdančiųjų sluoksnių pasimetimas. Todėl Lietuvių suvažiavimo rengėjams tokia centrinės valdžios pozicija tapo puikia priedanga prieš vietinius caro pareigūnus, kurie taip pat nebuvo labai priešiški Suvažiavimo organizavimui¹²⁸, tik, be abejonės, nesitikėjo, kad jo mastas bus toks didelis.

Kita vertus, Memorandumo teiginiai, reikalavę neatidėliojant spęsti to meto situacijoje iškilusius svarbiausius tautos uždavinius, buvo geras orientyras vykstantiems į Suvažiavimą. „Atsišaukime į lietuvių

¹²⁵ Žr. 108 išnašą.

¹²⁶ L. Gira, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Lietuvos aidas*, 1917. IX. 22, nr. 6.

¹²⁷ D. Malinauskas, „Didžiojo Lietuvių Seimo įvykdymo priežastys“, op. cit.; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 2, p. 159.

¹²⁸ M. Römer, *Litwa*, s. 419–422; A. Smetona, „Prieš melų ginklą“, op. cit., p. 3; P. Ruseckas, *Didysis Vilniaus Seimas. 1905–1930*, p. 25; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., nr. 2, p. 157, nr. 4, p. 372–373.

tautą“ buvo tiktai užsiminta apie „Lietuvos politinį padėjimą“. Memorandume visi politiniai reikalavimai jau buvo suformuluoti atvirai ir aiškiai. Galima atkreipti dėmesį, kad jame neužfiksuoti kokie nors partiniai-partikuliariniai tikslai ar interesai, nors visi jį pasirašiusieji – J. Basanavičius, M. Davainis–Silvestraitis, D. Malinauskas ir kun. J. Ambraziejus – buvo tautiniai demokratai. Galbūt tai galima sieti su tautinių demokratų siekiu partinę veiklą derinti su politinio-koordinacinio centro vaidmeniu, kurio funkcijas jie bandė atlikti tiek organizuodami Lietuvių suvažiavimą, tiek ir po jo¹²⁹. Tokią prielaidą patvirtina ir Memorandumo turinio analizė, leidžianti be jokių abejonų teigti, kad šis dokumentas buvo skirtas konsoliduoti visai tautai, visoms politinėms partijoms ir grupuotėms, siekiant bendrų tikslų. Beje, Memorandumą galima laikyti ir pirmuoju TLDP programiniu dokumentu, nors pati partija išformino truputį vėliau. TLDP programoje, įstatuose, manifeste ir kituose dokumentuose, kurie buvo parengti 1905 m. pabaigoje – 1906 m. pradžioje, aptinkame tas pačias kaip Memorandume idėjines-politines nuostatas.

Rusų ir lenkų laikraščiams išspausdinus ne visą Memorandumo tekstą, o tik kai kuriuos reikalavimų punktus, Lenkijos ir lenkiškai kalbanti Lietuvos visuomenė negalėjo susidaryti autentiško vaizdo apie šį dokumentą ir jo reikšmę lietuvių nacionaliniam judėjimui. Tuo labiau negalėjo jame išvelgti galimybės kontaktuoti su šiuo judėjimu. „Vilniaus žinias“, paskelbusias visą Memorandumą, skaitė tik nedidelė lietuviškai suprantanti lenkiškai kalbančios Lietuvos visuomenės dalis (kai kurie dvarininkijos ir apskritai bajorijos atstovai). Todėl visai nenuostabu, kad šie sluoksniai Memorandumo pasirodymą priėmė priešiška¹³⁰ arba abejingai¹³¹.

Memorandumas turėjo nemažą įtaką Didžiojo Vilniaus seimo nutarimams. Juose mes nerasime problemų, apie kurias nebūtų kalbėta Memorandume. Nors Memorandume išdėstytas Lietuvos autonomijos projektas yra išsamesnis, tačiau Vilniaus seimo nutarimuose kai kurie Memorandumo teiginiai išplėtoti, pvz., nurodyti būdai iškovoti autonomiją, konkrečiau sprendžiami valsčių ir mokyklų klausimai ir kt. Tačiau svarbiausias dalykas, kad Seimo nutarimuose Lietuvos autonomijos siekis buvo patvirtintas visos tautos per savo atstovus, atsiųstus į šį Seimą (be abejo, iki „klasikinio“ atstovų rinkimo buvo dar toloka, šalia rinktų atstovų Vilniaus seime galėjo dalyvauti beveik kiekvienas norėjęs). Jis buvo patvirtintas visų socialinių sluoksnių ir politinių partijų bei grupuočių. Tačiau Didžiojo Vilniaus seimo nuta-

rimuose atspindėta tik tautos apsisprendimo teisė. Pavyzdžiui, netgi Suvalkų gubernijos priskyrimas Lietuvos autonomijai motyvuojamas tik vienu argumentu: į Lietuvį suvažiavimą atvykę Suvalkų gubernijos lietuviai vienbalsiai išreiškė norą įeiti į šią autonomiją. Memorandume šalia šitos – apsisprendimo – akcentuojamos ir istorinės lietuvių tautos teisės. Todėl kyla klausimas, ar Memorandume išdėstytas šių teisių pagrindimas leidžia kalbėti apie naujai besiformuojančią srovę savarankiškame lietuvių nacionaliniame judėjime? Ar galima šiame dokumente pateiktą Lietuvos autonomijos projektą traktuoti kaip tam tikrą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės modifikaciją?

Pirmiausia nereikia užmiršti, kad Memorandumas sprendė konkrečius, su Lietuvį suvažiavimu Vilniuje susijusius klausimus. Šio dokumento rengėjai vadovavo toms jėgoms, kurios Suvažiavimo išvakarėse siekė konsoliduoti lietuvių visuomenę. Todėl vargu ar galima teigti lietuvių tautiniame judėjime egzistavus atskirą srovę, juolab kad šios grupuotės (t. y. tautinių demokratų) ryšiai su Lenkijos ir Lietuvos lenkais, taip pat su baltarusiais, buvo minimalūs. Kita vertus, nors Memorandume suformuluota Lietuvos autonomijos idėja atitiko savarankiško lietuvių tautinio judėjimo uždavinius, tačiau tai jau buvo nauja pakopa pagrindžiant lietuvių tautos teises, kuri žymėjo šio judėjimo subrendimą perimti LDK kultūrinį ir politinį paveldą.

Memorandume kalbėta apie Lietuvos valstybingumo tęstinumą, tačiau priešingai LDK, šis valstybingumas jau kitų parametrų. **Projektuojamas Lietuvos valstybės atkūrimas remiantis lietuvių etnoso pagrindu ir maždaug jo apgyventoje teritorijoje. Kartu pretenduojama tik į dalį LDK paveldėjimo teisių.**

Šis autonomijos projektas, kaip ir 1905 m. kovo, gegužės ir liepos mėn. Lietuvos inteligentijos nutarimai (žr. p. 54–56), rodo **Lietuvos etnopolitinį atskirumą ne tik nuo Lenkijos, bet ir nuo sudėtinių buvusios LDK dalių.** Įdomu pažymėti, kad deklaruojant lietuvių tautos suverenias teises jos apgyventose žemėse, absoliučiai nekalbama apie būsimus santykius su kitais kraštais, įėjusiais į LDK (Baltarusija, Ukraina), ir su Lenkija. Taip pat atkreiptinas dėmesys, jog smerkiamos

¹²⁹R. Miknys, E. Motieka, TLDP, p. 101–102.

¹³⁰J. Kriaučiūnas, „Didžiojo Vilniaus seimo 1905 m. genezis“, op. cit.

¹³¹/?/, „Uchwała Litwinów“, *Kurjer Litewski*, 1905.XI.12(25), nr. 61 ir kt.

tiktai polonizacinės tendencijos, tačiau neneigiami eventualūs ryšiai su lenkų politinėmis jėgomis. Apie tai iš viso nekalbama. Todėl peršasi išvada, be abejo, hipotetinė, kad šis klausimas paliekamas atviras ir priklausomai nuo politinių aplinkybių gali būti sprendžiamas kitaip. Juk ateityje, naikinant XVIII a. pab. įvykusių Lietuvos (LDK) ir Lenkijos padalijimų pasekmes ir svarstant Abiejų Tautų Respublikos suverenių teisių paveldėjimo klausimus, neišvengiamai turėjo formuotis naujos prielaidos Lenkijos, Lietuvos, Baltarusijos ir Ukrainos tarpusavio santykiams. Kokie bus šie santykiai, tuomet niekas negalėjo tiksliai pasakyti.

Memorandume suformuluotą suverenių lietuvių tautos teisių realizavimo projektą galima vadinti akcija, kuria remiantis buvo įmanoma patraukti į savo pusę Lietuvos (tiksliau – Lietuvos ir dalies Baltarusijos) bajorų luomą. Tuo metu dar nebuvo aišku, kokia bus būsima Lietuvos valstybė. Šiuo požiūriu netgi nepriklausomą Lietuvos valstybę etnografinėmis ribomis galima vadinti LDK variacija, lygiai taip pat, kaip ir, pavyzdžiui, 1916 m. sausio mėn. J. Kriaučiūno, S. Banaičio ir A. Jakšto-Dambrausko pateiktą projektą atkurti LDK, kurios sudėtinės dalys turėjo būti Lietuva, Baltarusija ir Latvija. Tiek šio sumanymo, tiek ir mūsų nagrinėjamo Memorandumo autoriai kėlė suverenių lietuvių tautos teisių paveldėjimo klausimą. Pirmu atveju suverenumas apribojamas, perleidžiant dalį šių teisių Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei, antruoju – visos teisės paliekamos lietuvių tautai. **Tai LDK politinio paveldo problemos kėlimas iš esmės.** Memorandumas vienas pirmųjų pradeda LDK atkūrimo projektų, kuriuos ruošė politinės grupuotės Lietuvoje, Lenkijoje, Baltarusijoje ir Ukrainoje, sąrašą. Tų projektų nemažai pasirodė 1905–1914 m., tačiau ypač daug – 1915–1920 metais.

4. Lietuvių atstovai VI Rusijos žemietijų suvažiavime

1905 m. lapkričio mėn. 6–13(19–25) d. Maskvoje įvyko VI Rusijos žemietijų ir miestų veikėjų suvažiavimas. Tai buvo gana reikšmingas politinis forumas, padėjęs išsiaiškinti S. Vitės vyriausybės ir Rusijos nuosaikiųjų demokratinių sluoksnių (kadetų ir jiems artimų politinių grupuočių) kompromiso galimybes. Lietuvai šis suvažiavimas buvo svarbus tuo, kad jame turėjo būti svarstomas Lenkijos autonomijos klausimas. Tai reiškė, kad neišvengiamai bus paliesti ir Lietuvos reika-